

Enkele Kanttekeninge en Transendentiaal-kritiese Opmerkings met verwysing na die Ontstaan en Promovering van Neuro-linguïstiese Programmering

Dr. C.M. Vorster & Prof. J. du Plooy

Synopsis

During the early 1970's two Americans, Richard Bandler en John Grinder established the Neuro-linguistic Programming model, which is a therapeutic method. The main aim of these two founding members of the NLP was to identify the therapeutic methods that were used by outstanding psychologists. With this purpose in mind, Bandler en Grinder conducted an intensive study to investigate, mainly, the psychological methods used by experts. The methods were arranged and written down according to patterns. Eventually the so-called NLP model was developed and this is used today in many fields such as in psycho-therapy with children, in education, in the business world etc. In this discussion of the historical development of the NLP the first focal point will be the origin of the fundamental patterns of the NLP model. In conclusion, while referring to the relevance of the NLP in psycho-education, certain transcendental-critical perspectives of facets of this method will be discussed.

1. Inleiding

Neuro-linguïstiese Programmering (hierna aangedui as NLP) is veronderstel om 'n "sielkundige" werkmodel te wees, wat veral in terapeutiese verband aangewend word om volwassenes en kinders se gedragspatrone, lewensuitkyk, kommunikatiewe vermoëns en so meer sogenaamd te orden. Deur middel van NLP wil terapeute poog om mense tot uitnemendheid in menslike kommunikasie te motiveer. NLP-tegnieke sou byvoorbeeld daartoe ontwikkel dat dit ook as opvoedingsmetodes en as motiveringstegniek in skole en ander instansies aangewend kan word ten opsigte van byvoorbeeld leerprobleme en die bewerkstelling van leersukses.

Sonder om bevooroordeel te wees, moet uit die staanspoor aangedui word dat NLP in Christen-wetenskaplike kringe reeds as 'n omstrede aangeleentheid uitgewys is. En omdat dit veral ook reeds as terapeutiese program in skole en ander opvoedkundige kringe aandag begin trek het, is dit noodsaaklik om objektief (nie neutraal nie), vanuit Christelik-wetenskaplike blikpunt kennis te neem van die aard en wese van die program. Uiteraard sal wetenskaplik geartikuleerde kriteria vir behoorlike kritiese ontleding van wat NLP impliseer, aangelê moet word. Daarom sal enkele transendentiaal-kritiese ontledings die grondslag moet vorm van kommentaar op die NLP-model. Transendentiaal-kritiese identifisering van die grondmotief aan die wortel van die denke oor NLP en die openbaring/aanduiding van die teoretiese grondmotief (wetsidee) betrokke by die NLP-denke, behoort Bybelgefundeerde perspektief te verskaf op die aard en wese daarvan. Daarom sal aan die einde van hierdie artikel met verwysing na enkele van die opgetekende fasette van NLP, transendentiaal-kritiese kommentaar gelewer word.

NLP word vandag wêreldwyd aangewend en daar bestaan NLP-institute regoor die wêreld. Alhoewel NLP moontlik nog oor die algemeen 'n relatief nuwe verskynsel in Suid-Afrika is, beweer Steyn (1999:113,119) dat dit ook hier te lande toenemend deur veral sielkundiges (terapeute) in terapeutiese sessies aangewend word, asook deur privaatonderwysers wat van NLP-tegnieke gebruik maak. Childers (1989:204) gaan van die standpunt uit dat NLP veelvuldige toepassingsmoontlikhede op kinders in terapie, en ook in die onderwys, het.

2. Probleem- en doelstelling

Alhoewel die NLP-model al vir 'n paar dekades lank in oorsese lande (in terapie met kinders, in die onderwys, in die besigheidswêreld en op vele ander terreine) aangewend word, blyk dit dat die program as 'n terapeutiese werkmodel eers die afgelope dekade in Suid-Afrika beslag begin kry het. Onlangs eers in 2000, is 'n NLP-instituut in Suid-Afrika gestig, naamlik *The Southern African Association of NLP* (McIntosh, 2001:1). Die relatiewe nuutheid van NLP in Suid-Afrika word voorts gestaaf deur 'n literatuurstudie wat aan die lig gebring het dat daar slegs in 'n beperkte mate artikels aangaande hierdie onderwerp in Suid-Afrikaanse tydskrifte verskyn het (vergelyk Steyn, 1999; Bester, Nainaar & Roodt, 2000). Die voorneme is veral om deur middel van hierdie artikel die relatief kontemporêre ontstaansgeskiedenis van die NLP na te vors.

Die navorsingsprobleem spruit derhalwe uit die relatiewe nuutheid van die NLP-model in Suid-Afrika, sowel as uit die bewerings dat Suid-

Afrikaanse sielkundiges dit toenemend begin aanwend en ook sekerlik op kinders toepas. Die volgende probleemstellende vrae impliseer die taakstelling ten opsigte van hierdie artikel: Wie is die grondleggers van NLP en wat was hul beweegredes vir die ontwikkeling van die NLP-model? Wat is die oorsprong van en oogmerke met die grondliggende patrone van die NLP-model? Besit die NLP-model relevansie vir die (psigo-) opvoedkunde, veral soos beoordeel vanuit 'n Christelik-wetenskaplike oogpunt? Die indruk dat NLP nie 'n duidelike, maar eerder 'n redelik lukrake ontwikkelingsgang vertoon, bemoeilik die taak om 'n afgeronde historiese oorsig van NLP te gee. Aan die hand van 'n literatuurstudie word dan wel gepoog om die grondleggers van NLP te identifiseer en hulle gedagtegame oor NLP na te gaan.

Hoewel hierdie studie binne die psigo-opvoedkunde uitgevoer word en NLP dus vanuit 'n psigo-opvoedkundige hoek beskou word, is dit noodsaaklik dat 'n breër perspektief op NLP (weens die omvattende aard daarvan) gegee word. Die doel van hierdie artikel is tweeledig: Eerstens, om binne die groter psigoterapeutiese geheel 'n historiese perspektief op NLP te verskaf. In die psigo-opvoedkundige konteks blyk bogenoemde doel nie vreemd te wees nie, aangesien die psigo-opvoedkunde inderdaad met die psigologie (sielkunde) verband hou. Die verskil is dat die psigo-opvoedkunde in die lig van die psigologie in die breë “wil deurdring tot die wese van die kind wat opgevoed word in sy ontwikkelingsstadia op weg na volwassenheid. Dit het as studieterrin al daardie probleme wat uit die opvoedingsgebeure na vore kom en wat van oorwegend sielkundige aard is” (Pretorius, 1982:7). Tweedens is die doel om vanuit 'n Christelike perspektief die toepassingsmoontlikhede van die NLP-model in psigoterapie aan kinders uit te wys, juis omdat die lewe van kinders die fokusgebied van die psigo-opvoedkunde is (vgl. Mwamwenda, 1996:4).

3. Begripsomskrywing

Derks en Hollander (2000:34,40-41) gaan van die standpunt uit dat NLP deur drie definisies beskryf kan word wat in wisselwerking tot mekaar staan, naamlik:

- NLP is die studie van die struktuur van die subjektiewe ervaring;
- NLP is modellering, wat die proses insluit waardeur die suksesvolle handeling en gedrag van ander persone waargeneem en nageboots word, dit wil sê die “skepping” van rolmodelle; en
- NLP is 'n kommunikasietegnologie ('n samehangende geheel van onderskeidings, houdings, vaardighede en tegnieke) wat wyses bied

waardeur persone die effektiwiteit van hul kommunikasie kan verhoog. Effektiewe kommunikasie is oor die algemeen, maar spesifiek ook byvoorbeeld in terapie met kinders onontbeerlik, aangesien dit gaan om die verkryging van inligting oor 'n kind se subjektiewe ervaring. Sonder effektiewe kommunikasie bemoelilik dit die taak om 'n ander persoon te modelleer.

Vervolgens word op die betekenis van die drie letters, *NLP*, gelet. Deur middel van *Neuro* (afgelei van die Griekse *neuron*, wat senuwee beteken), in die *NLP*-titel, word die fundamentele idee gepropageer dat alle gedrag van mense uit die neurologiese prosesse van sig, gehoor, reuk, smaak, tas en gevoel spruit. Die neurologiese elemente van *NLP* verwys na die innerlike ervaring wat primêr geaktiveer word deur impulse van die sentrale senuweestelsel. Alle gedrag is dus neurologies gedetermineer. *Linguïsties* (afgelei van die Latynse woord *lingua*, wat taal beteken) dui op die aanname dat taal die hoofinstrument is om denke en gedrag te orden en om met ander te kommunikeer. Die linguïstiese elemente van *NLP* kan opgesom word as 'n poging om die mens se innerlike ervaring in taal te beskryf (Dilts, Grinder, Bandler & DeLozier, 1980:2; O'Conner & Seymour, 1990:23).

Programmering (as rekenaarwetenskaplike term) is afgelei van die woord *programma* wat “'n reeks van instruksies die beskryf hoe gegevens verwerkt moet word” beteken (Derks & Hollander, 2000:42). Hierdie term sluit in dat mense hulle subjektiewe ervarings só kan organiseer dat hulle 'n bepaalde effek kan bereik. 'n Nuwe organisasie van dieselfde sintuiglike indrukke lei tot 'n nuwe beleving en nuwe gedagte- en gedragsmoontlikhede. In *NLP* beteken hierdie programmering dat mense hul huidige denke en gedrag kan verander en organiseer na dit wat hulle graag wil, om sodoende resultate te verkry en 'n sekere doel te bereik (Andreas & Faulkner, 1998:27,34). Hiervolgens besit mense volgens die eksponente van *NLP* in der waarheid die vermoë om hulself só te “programmeer” dat hulle, deur hul eie denke en gedrag te verander, enige verlangde uitkoms/resultaat kan bereik (vergelyk kommentaar hierop by infra, paragraaf 6). *NLP* is 'n konsep wat te make het met die integrering van die drie belangrikste attribute in die verstaan van menslike persepsies, naamlik die senuweestelsel, taal en programmering (Steyn, 1995:1; 1999:114-115) (vergelyk kritiese kommentaar hierop by infra, paragraaf 6).

Met verwysing na “neuro”, “linguaal” en “programmeer” kan *NLP* dan samevattend opgesom word as “'n subjektiewe waarneming, bestudering, kodering en modellering van uitnemende menslike gedragspatrone”

(Steyn, 1994:27). Die toepassingsmoontlikhede van die NLP-model, wat aanvanklik op terapeutiese gebied aangewend is om veral die balans in kliënte (pasïente) se lewensuitkyk te herstel, het met verloop van tyd ook na vele ander terreine uitgebrei.

4. Historiese agtergrond van NLP as psigoterapeutiese model

4.1 Die eerste inisierders van NLP

Twee Amerikaners, Richard Bandler ('n wiskundige) en John Grinder ('n taalkundige) het in die vroeë 1970's die NLP-model geïnisieer (Turner & Andrews, 1994:123). Bandler en Grinder het egter 'n nuwe rigting ingeslaan en hul belangstelling in die wyse waarop taal verandering in mense teweeg kan bring, het as inspirasie gedien om 'n linguïstiese model (NLP) te ontwikkel. Hulle belangstelling in die psigologie het daartoe gelei dat hierdie model ook op die terapeutiese proses toegepas is. Die twee grondleggers van NLP het van die standpunt uitgegaan dat alle vakgebiede hul eie deskundiges as rolmodelle het, wat deur ander gemodelleer kan word (Hall & Bodenhamer, 1999:4). Hulle wou uitvind wat sommige mense so uitnemend in hulle onderskeie gebiede maak. Die vaders van NLP wou patrone in die gedrag van uitstaande persone identifiseer waardeur hulle sukses behaal. Die term *modelleer* hou waarskynlik onder meer verband daarmee dat uitstaande rolmodelle aan die "pasïente" in terapie deur middel van NLP-tegnieke voorgehou word en met wie dan só intens geïdentifiseer word dat daar as't ware persoonlikheidsintegrasie plaasvind: die persoon wat terapie ondergaan word dan soos die rolmodel wat hy/sy idealiseer.

Vir hierdie doel het Bandler en Grinder 'n intensiewe studie onderneem waarin hulle die werk en navorsingsresultate van hoofsaaklik drie deskundiges in die psigologie ondersoek het, naamlik dié van Milton H. Erickson (hipnoterapie), Virginia Satir (gesinsterapie) en Fritz Perls (gestaltterapie). Alhoewel hierdie deskundiges uiteenlopende persoonlikhede gehad het, blyk dit dat hulle dieselfde onderliggende patrone in hul terapie gebruik het. Dié deskundiges se werkwyses is bestudeer en in patrone neergeskryf, oftewel, gemodelleer (Bandler & Grinder, 1979:3). Bandler en Grinder het uiteindelik hierdie patrone verfyn en 'n model gebou wat effektiewe kommunikasie, versnelde leer, persoonlike verandering en prestasie in enige veld kan bevorder. Christen-wetenskaplikes sal waarskynlik probleme met hierdie onrealistiese optimisme rakende die werking/trefkrag van die NLP-model hê (vgl. kommentaar by infra, paragraaf 6).

Bandler en Grinder wou hoofsaaklik modelle skep van die werkwyses van suksesvolle terapeute wat in die praktyk funksioneel is, of anders gestel, hulle wou hierdie werkwyses van rolmodelle modelleer. Hulle het uiteindelik die NLP-(kommunikasie)model, wat aanvanklik in psigoterapie (met kinders sowel as volwassenes) gebruik is, geïmplementeer (Bodenhamer & Hall, 1999:xii). Voorts bestaan hierdie model uit gekombineerde metodes van die linguïstiek, neurologie, psigologie en sibernetika (kommunikasie binne komplekse sisteme, beide meganies en lewend), wat – so word beweer – tot ’n nuwe en unieke geheel saamgevoeg is (Kruger, 1999:18; Steyn, 1994:26). Hierdie samevoeging het ’n sisteem vir die verstaan en beïnvloeding van menslike gedrag tot gevolg gehad, asook strategieë wat mense sou help om ander meer noukeurig te “lees” en dus te verstaan. Op hierdie stadium wil dit voorkom asof die grondleggers van NLP reeds bestaande metodes/algemeenhede verkeerdelik as nuut-ontdekte insigte verkondig het.

Bandler en Grinder het hulle bevindings in vier boeke, wat tussen 1975 en 1977 gepubliseer is, opgeteken. In Bandler en Grinder se eerste werk (*The structure of magic 1 and 2*), word die verbale en gedragspatrone van die uitnemende terapeute, Fritz Perls en Virginia Satir, geïdentifiseer. In hulle volgende werk (*Patterns of the hypnotic techniques of Milton H. Erickson 1 and 2*) bestudeer Bandler en Grinder die verbale en gedragspatrone van die bekende hipnoterapeut, Milton H. Erickson. Na aanleiding van hierdie werke en hul eie individuele bydraes, het Bandler en Grinder modelleringstegnieke gevorm wat daarna as “Neuro-linguïstiese Programmering” bekend sou staan. Die basis van die NLP-model word deur Bandler en Grinder in ’n reeks boeke beskryf, waarvan *Frogs into princes* (1979) en *Reframing* (1982) enkeles is (Dilts, 1999:1-2). Dit blyk duidelik uit terme soos “magic”, en “hypnotic techniques”, “hipnoterapeut” en so meer, dat hipnotisme in die NLP-program hoog aangeslaan word. Kritiese kommentaar hierop volg hierna (vgl. infra, paragraaf 6).

Nog later het baie literatuur oor NLP die lig gesien. Die skrywers Gregory Bateson (antropoloog en skrywer oor kommunikasie, sibernetika en sisteemteorie) en Paul Watzlawick (psigo-analis) het belangwekkende bydraes tot NLP gemaak. In 1952 het Bateson ’n uitgebreide studie uitgevoer waarin hy onder andere die volgende ondersoek het: kommunikasie in hipnose, neurotiese kommunikasie, psigoterapie en gesinsterapie. In die 1970’s het Bandler en Grinder by hierdie studie betrokke geraak en dit het verder bygedra tot die ontwikkeling van die NLP-model. In die ontwikkeling van die NLP-model het Bandler en

Grinder ook die werke van taalkundiges soos Noam Chomsky en Alfred Korzybski bestudeer en daardeur hul kennis van taalpatrone uitgebrei (Knight, 1996:7; O’Conner & McDermott, 1996:xii; Zastrow, 1992:483). Die betrekking van die esoteriese elemente soos hipnose en so meer in die NLP-verband laat reeds “rooi ligte” vir die Christen-wetenskaplike (psigo-opvoedkundige) afgaan (vgl. kritiese kommentaar in dié verband by infra, paragraaf 6).

NLP het vanaf die aanvanklike modelle in twee komplementêre rigtings ontwikkel: eerstens as proses om patrone van uitnemendheid in enige veld te ontdek, en tweedens, as die effektiewe wyses waarvolgens met denke en kommunikasie wat deur uitstaande persone aangewend word, geïdentifiseer kan word (O’Conner & Seymour, 1990:22-23). Voorstanders van NLP maak daarop aanspraak dat vaardighede en gereedskap ontwikkel is, waardeur beter kommunikasie en verandering op ’n wye verskeidenheid terreine (ook buite die psigoterapeutiese raamwerk) bewerkstellig kon word, insluitende onderwys, berading, kommunikasie, kreatiwiteit, bestuur, geneeskunde, verkope, leierskap, sport, ouerskap en die regte (Bester *et al.*, 2000:46; Blackerby, 1996:189). In hierdie artikel word veral vanuit die belangstellingsveld van die psigo-opvoedkunde ondersoek ingestel na fasette rakende die aard en wese van NLP in die terapeutiese konteks daarvan. Steyn (1999:113) het byvoorbeeld in Nederland bevind dat NLP-tegnieke ook, soos vroeër vermeld, as opvoedingsmetodes in skole en opvoedingsinstansies aangewend word. Sy is van oordeel dat daar moontlik vanuit die Nederlandse situasie versigtig na die Suid-Afrikaanse onderwyskonteks ge-ekstrapoleer mag word.

Volgens sommige skrywers kan die toepassing van NLP-tegnieke tot doeltreffende identifisering van en hulpverlening ten opsigte van leerprobleme (soos byvoorbeeld disleksie, aandagtekort, asook leesprobleme) by kinders lei, aangesien negatiewe gevoelens van mislukking hierdeur by leerders in positiewe gevoelens van selfwaarde en bekwaamheid omskep kan word (vergelyk Blackerby, 1996:151). Volgens Waldheim (1987:306) en Woerner en Stonehouse (1988:517) bied NLP ’n model vir leersukses waardeur leerders op alle vlakke gemotiveer en onderrig kan word. Cleveland (1987:147) beweer dat onderwysers, en spesifiek ook remediërende onderwysers, NLP kan aanwend om negatiewe gesindhede soos byvoorbeeld toetsangs by leerders te verander in positiewe reaksies. Cleveland (1987:171-173) lig ook NLP-leerpatrone uit wat vir wiskunde, die herroeping van spelwoorde, om kreatief te skryf en om leerders te motiveer, gebruik kan word. Op grond van bogenoemde

voorbeeld wil dit oënskynlik blyk asof die NLP-model relevansie vir die psigo-opvoedkunde besit. Daar kon egter in die meeste gevalle net bewerings van toepassingsmoontlikhede gevind word en geen klinkklare bewyse om dit te staaf nie.

Sedert die ontstaansjare van die NLP-model het baie veranderings in dié model plaasgevind. 'n Belangwekkende klemverskuiwing in die aanwending van NLP het gedurende die negentigerjare plaasgevind. Die klem wat suiwer “sielkundig” geplaas was op die ordening van die vermoëns van 'n persoon, het al meer 'n spirituele dimensie deelagtig geword. By NLP-eksponente word geen prinsipiële besware ervaar ten opsigte van 'n wêreldmodel waarin spirituele entiteite voorkom nie (O'Conner & McDermott, 1996:34). In dié verband begin Christenwetenskaplikes egter reeds skepties ingestel raak en begin die opvatting posvat dat NLP eers deeglik transendentiaal- en immanent-krities deurskou sal moet word voordat dit as geldige remediëringsmetode aanvaar kan word.

Aangesien die werkwyses van die drie deskundiges, Erickson, Satir en Perls, as die grondliggende patrone van die NLP-model beskou kan word, is dit nodig om voorts aandag te skenk aan die belangrikste werkwyses in hul werke. Vanuit 'n psigo-opvoedkundige raamwerk moet vervolgens in gedagte gehou word dat die begrip *kliënt(e)* telkens ook kinders, en nie net volwassenes nie, insluit.

4.2 Milton H. Erickson

Milton H. Erickson (1901-1980) word, as grondlegger en vader van moderne hipnose, internasionaal erken as een van die die toonaangewendste praktisyns by die toepassing daarvan in mediese, sowel as terapeutiese konteks (O'Conner & McDermott, 1996:117; Zastrow, 1992:484). Erickson het, volgens Mills en Crowley (1986:49), kinders sowel as volwassenes suksesvol in sy terapie behandel, aangesien hy geglo het dat dieselfde beginsels wat in terapie met volwassenes gebruik word, ook in terapie met kinders toegepas kan word.

Sommige neurospesialiste is van oordeel dat die linker- en regterhemisfere van die brein unieke funksies verrig, terwyl ander 'n soort koöperatiewe interaksie tussen die twee hemisfere voorstel (Kolb & Whishaw, 1996:204). Erickson het (in navolging van die eersgenoemde groep) in sy beoefening van hipnoterapie van die standpunt uitgegaan dat die twee hemisfere afsonderlike gespesialiseerde take uitvoer. Hiervolgens het die linkerhemisfeer (dominante hemisfeer) te make met taal-, analiserings-,

organiserings- en opeenvolgingsfunksies, terwyl die regterhemisfeer (nie-dominante hemisfeer) onder andere te make het met nie-verbale en ruimtelike bewusheid, visuele beelde en patroonherkenning (Cleveland, 1987:61; O’Conner & Seymour, 1990:123). Om groter lig op die bespreking wat volg te werp, is dit verder noodsaaklik om te vermeld dat Erickson na die onbewuste deel van die verstand as die nie-dominante hemisfeer verwys. Die algemene NLP-idee dat die onbewuste (oorspronklik ’n begrip van Jung wat die menslike psige onderskei in ’n bewuste en ’n onbewuste deel) ’n kreatiewe krag met baie moontlikhede is, is van Erickson afkomstig (Derks & Hollander, 2000:15). Vervolgens enkele opmerkings met verwysing na grondleggende patrone van Erickson se oorkoepelende strategie en die verband daarvan met NLP by die toepassing van hipnose op kinders en volwassenes.

4.2.1 Pasaangewing en afleiding van die dominante hemisfeer van die brein

Erickson het van die vooronderstelling uitgegaan dat die mens oor al die hulpbronne (vermoëns) beskik wat nodig is om ’n gewenste verandering te ondergaan. Hierdie vooronderstelling hou in dat mense klaarblyklik gelei kan word om bewus te word van hulle innerlike hulpbronne en hoe om dit te organiseer (Derks & Hollander, 2000:100,676,543). Hierdie onrealistiese en ooroptimistiese siening, vanuit ’n Christen-wetenskaplike perspektief gesien, sou later prominent as ’n vooronderstelling van die NLP-model figureer.

Erickson was tydens hipnoterapeutiese sessies ’n meester in die opbou van goeie kontak met kinders en volwassenes. Hierdie kontakvermoë staan in NLP-terme bekend as rapportskopping. Die sogenaamde goeie kontak kan volgens Erickson bereik word deurdat hipnoterapeute ’n sensitiwiteit moet openbaar vir die besondere wyses waarop kliënte hul ervarings organiseer. Hipnoterapeute se vermoëns om kliënte se besondere wêreldmodelle of -voorstellings te identifiseer en te gebruik, sal in ’n groot mate hulle vermoëns bepaal om die pas suksesvol vir kliënte aan te gee. Ter verduideliking kan gestel word dat Erickson geglo het dat elke mens deur ’n model of kaart (’n voorstelling) van wat geglo word die wêreld is, opereer. Persone interpreteer alles wat rondom hulle gebeur op ’n unieke wyse deur hul sintuie (Alder, 1997:13; Bandler & Grinder, 1975b:15). Een van die vooronderstellings van NLP berus ook op die Ericksoniese siening dat elke persoon se besondere wêreldmodel in die terapeutiese ontmoeting gerespekteer moet word. Indien kinders in terapie byvoorbeeld voel dat hulle aanvaar en gerespekteer word, sal hulle meer ontvanklik wees vir die terapeutiese proses. Aangesien kinders ook

volgens hulle eie “kaarte” funksioneer, sal hulle inligting op unieke wyses verwerk (Bodenhamer & Hall, 1999:75). In navolging van Erickson is die NLP-model op die beginsels van nougesette waarneming van kliënte se psigologiese prosesse gebaseer. Spesifieke tegnieke is ontwikkel wat gebaseer is op die kennis van hoe mense hul innerlike ervarings skep en struktureer. Beide Ericksoniese hipnose en NLP is gebaseer op die feit dat mense nie die werklikheid direk en volkome ervaar nie, maar dat hulle eerder hul eie interpretasies van die werklikheid het. Een van die vooronderstellings van die NLP-model is dan gebaseer op die uitgangspunt dat “die kaart nie die gebied is nie”, waar daar ’n verskil bestaan tussen die wêreld self en hoe mense die wêreld beleef (Curreen, 1995:51-52; Dilts & Green, 1982:216). Dit dien hier gemeld te word dat die bogenoemde NLP-vooronderstellings (naamlik respek vir persone in terapie en dat mense hulle eie interpretasie van die werklikheid het) byvoorbeeld geensins iets nuuts is nie, maar algemeenhede wat in elk geval ook deur Christen-terapeute gebruik word.

Vanuit ’n NLP-oogpunt voer Bodenhamer en Hall (1999:224) aan dat pasaangewing die proses beskryf waardeur (hipno)terapeute hul kliënte se wêreldmodelle betree en hulle aansluit by kliënte se wêreldbeskouings. Erickson het gepoog om, in sy aanvaarding van die kliënt se wêreldmodel, sy pas in ooreenstemming met hierdie model te bring. Pasaangewing is deel van Erickson (sowel as die NLP-model) se algemene strategie om met die dominante hemisfeer van die brein om te gaan, waardeur ’n hipnotiese toestand dan gevestig kan word. Tydens hipnose word met die onbewuste van die mens kontak gemaak. Persone stel hulself oop deur hul bewussynsvlakke. Daardeur word hul funksie van kritiese ontleding geblokkeer.

4.2.2 Erickson se fokus op die verband tussen linguïstiese onderskeidings en die dominante hemisfeer van die brein met verwysing na die betekenis daarvan vir NLP

Erickson het van linguïstiese onderskeidings, wat ook later in die NLP-meta-model opgeneem is, gebruik gemaak om op die dominante hemisfeer van ’n kliënt se brein te fokus. Die paar voorbeelde van linguïstiese onderskeidings wat vervolgens genoem word, mag vir die oningeligte moontlik met die eerste oogopslag vreemd voorkom:

- frases, stellings en woorde wat oor geen verwysingsaanduiding of -leidraad beskik nie, om kliënte se nie-waarneembare ervarings (wat byna die onmoontlike blyk te wees) te beskryf (Bandler & Grinder, 1975b:152-153);

- die beperkte skendingstegniek wat beskryf kan word as 'n swak gevormde sin wat gevoelens aan 'n dier of lewlose voorwerp toeken. 'n Voorbeeld hiervan is die volgende: "...die tamatieplant kan goed voel...". Kliënte kan moontlik in hulle onbewuste 'n sin soos die volgende begin verstaan: "...jy (die kliënt) kan goed voel..." (Bodenhamer & Hall, 1999:210);
- metafore wat Erickson in sy talle stories wat hy aan kliënte vertel het, verweef het om sodoende die leerproses te bevorder. Hy het baie van sy metafore op kliënte se persoonlike lewenservaring, waarin die huis, skool en werk 'n rol gespeel het, gebaseer (Mills & Crowley, 1986:17);
- ongespesifiseerde predikate wat dikwels met die tegniek van gedagteles gekombineer is. Erickson het daarop aanspraak gemaak dat hy kennis sou hê van die interne, nie-waarneembare ervaring van die kliënt sonder om die proses waardeur hy tot hierdie kennis gekom het, te spesifiseer. Die volgende is 'n voorbeeld van hierdie tegniek: "...Ek weet dat jy wonder..." (Bandler & Grinder, 1975b:22,213-214); en
- die tegniek van analogiese merking. Deur middel van "merking" word spesifieke woorde of frases beklemtoon. Erickson het byvoorbeeld sy stemtonaliteit of liggaamsposisie verander om klem op spesifieke woorde en frases te plaas (Bodenhamer & Hall, 1999:213).

Hierbo is kursoriese fasette van die tegnieke van NLP aangesny, veral met verwysing na die "linguïstiese" kant daarvan. 'n Mens het die indruk dat daar nog baie grondiger as tot op hede verifiërend navorsing gedoen sou moet word aler bogenoemde terapeutiese tegnieke allerweë sal oortuig.

4.2.3 Toegang tot die nie-dominante hemisfeer van die brein

Erickson maak daarop aanspraak dat hy daarin geslaag het om tegnieke te ontwikkel om toegang tot en kommunikasie met die nie-dominante hemisfeer van die menslike brein te bewerkstellig. Hy het drie toegangstegniekklassse gebruik waardeur hy toegang tot hierdie hemisfeer van die brein verkry het, naamlik die visuele, melodie- en die taaltoegangstegniekklassse. As voorbeeld kan genoem word dat Erickson kinders deur middel van die visuele toegangstegniek visuele beelde in hul geestesoog laat skep het. Erickson maak ook daarop aanspraak dat die hipnoterapeut die verskuiwing van kontrole van die dominante hemisfeer na die nie-dominante hemisfeer deur middel van hierdie tegniek kan

bewerkstellig (vergelyk Bandler & Grinder, 1975b:179). Op grond hiervan is ook in NLP tegnieke ontwikkel, soos byvoorbeeld tydlynterapie, wat volgens Matzken (1996:50-51) gebruik kan word om toegang tot die onbewuste van kliënte te verkry. Persone (kinders ingesluit) word klaarblyklik met tydlynterapie in 'n ligte hipnotiese toestand gelei, aangemoedig om “buite” hulle liggame te tree en sodoende langs hulle eie tydlyne te beweeg, waardeur hulle hulself dan sogenaamd terug kan verplaas in hul eie verlede of hul “voorwaarts kan begewe” in die toekoms in. Hierdie idee illustreer weer hoedat die NLP-werkers op die vlak van die onbewuste en onderbewuste bedrywig wil raak. Die effek is as't ware 'n splitsing (verdeling) van die bewussyn wat die persone wat dit ondergaan laat voel asof hulle buite hulle eie liggaam oor hulle eie situasie “sweef”. Hierdie toestand bied – so word geglo – die moontlikheid van intervensie (terapeutiese ingryping, tussenkoms, bemiddeling) en programmering. Iets goeds kan dan sogenaamd deur middel van intervensie uit die bronne van die verborge verlede of toekoms gehaal word, wat dan heilsaam kan werk om byvoorbeeld slegte goed van die verlede goed te maak. So kan 'n mens se persoonlike geskiedenis gebruik word om 'n verloor-sindroom om te skakel na 'n oorwinningsmentaliteit.

4.2.4 Nie-verbale patrone in die hipnotiese werk van Erickson

Erickson het 'n model daargestel waarin hy van die “fourtuple (4-tuple)”-model gebruik gemaak het om sogenaamde effektiewe hipnotiese kommunikasie te bewerkstellig. Dié model impliseer 'n manier om persone se primêre ervarings op enige tydstip volledig visueel voor te stel deur 'n beskrywing van vyf sensoriese sisteme, naamlik hul visuele, kinestetiese, ouditiewe en reuk- en smaakervarings (Grinder, De Lozier & Bandler, 1977:11; Zastrow, 1992:490).

Wanneer mense inligting aangaande hulle eksterne wêreld verwerk, word dit in terme van die vyf sensoriese sisteme gekodeer. Gepaardgaande hiermee besit die meeste mense ook 'n primêre sensoriese sisteem, wat in 'n spesifieke konteks meer as enige ander sisteem gebruik word om hul ervarings te organiseer (Bandler & Grinder, 1975b:10; Grinder, DeLozier & Bandler, 1977:21). Hierdie beginsel is geensins 'n nuwe ontdekking nie. Hier is 'n voorbeeld van een van die vele gevalle in NLP waar slegs nuwe benamings aan reeds-bestaande terme toegeken word, naamlik na die sensoriese sisteme word verwys as *voorstellingsisteme*, en sisteme wat persone meer as ander gebruik, word beskou as *primêre voorstellingsisteme*. Volgens Mills en Crowley (1986:107) kan hierdie

voorstellingsstelsel vinnig geïdentifiseer word deur onder andere na die predikate in enige persoon se taalgebruik te luister. Bandler en Grinder (1975b:10-11) voer aan dat kinders met 'n primêre voorstellingsstelsel wat byvoorbeeld visueel is, hulle ervarings met predikate wat 'n visuele stelsel veronderstel, sal beskryf. Dieselfde sal geld vir kinders wat oorwegend ouditief-, kinesteties-, reuk- of smaakgeoriënteerd is. Erickson het voorts van toegangsaanduidings, soos byvoorbeeld kliënte se oogbewegings, asemhalingspatrone, tempo van spraak en liggaamsbewegings as nie-verbale metodes in 'n hipnoterapeutiese situasie gebruik gemaak om hul primêre voorstellingsstelsels af te lei (Grinder *et al.*, 1977:34). Die gebruikmaking van predikate en toegangsaanduidings is ook belangrike komponente van die NLP-model. Vanuit 'n psigo-opvoedkundige oogpunt, het Cleveland (1987:60) byvoorbeeld bevind dat veral oogbewegings en asemhalingspatrone goeie aanduidings is van kinders se primêre voorstellingsstelsels. Dit wil voorkom asof NLP in vele gevalle op spekulasie berus en geen dokumentasie word verskaf ter staving van sogenaamde bevindings nie, soos byvoorbeeld dat oogbewegings en predikate goeie aanduiders is van kinders se innerlike ervarings.

4.3 Virginia Satir se invloed op Bandler en Grinder se ontwerp van die NLP

Virginia M. Satir (1916-1988) was as maatskaplike werker 'n deskundige wat veral op die gebied van gesinsterapie gewerk het. Sy het verskeie artikels en boeke oor gesinsterapie geskryf, waarvan *Peoplemaking* (1972) een is. Satir het 'n model vir kommunikasie en gesinsterapie, bekend as *Conjoint Family Therapy* (1967), ontwikkel. Hierin verklaar Satir dat effektiewe gesinsfunksionering die kern van geestesgesondheid en kommunikasie uitmaak. Satir spreek haar ook duidelik uit oor ouerlike verantwoordelikheid in die ontwikkeling van die kind se selfbeeld (Cottone, 1992:199).

Bandler en Grinder het na aanleiding van Satir se besondere werk geïnteresseerd geraak in die emosionele betrokkenheid (kontak) tussen terapeut en kliënt, wat die basis vir terapeutiese verandering vorm. Satir het (soos Erickson) kontak in terapie hoog aangeskryf en het 'n besondere vermoë gehad om kontak in terapie tot stand te bring (Derks & Hollander, 2000:13; Satir, 1967:160). Bandler en Grinder het die linguïstiese patrone, soos deur Satir in terapeutiese konteks aangewend, bestudeer en ook begin modelleer. Die resultaat van hierdie samewerking met Satir het gelei tot die publikasie van die boek, *Changing with Families* (Bandler, Grinder & Satir, 1976). In hierdie boek word 'n model vir gesinsterapie,

gebaseer op Bandler en Grinder se modellering van Satir se sukses met gesinsterapie, aangebied. Vervolgens sal dié fases in Satir se gesinsterapiemodel wat met die ontwikkeling van die NLP-model verband hou, kortliks bespreek word:

4.3.1 Bandler en Grinder se aansluiting by Satir se idees rondom die insameling van inligting

Volgens Satir bestaan dié eerste fase in gesinsterapie uit die volgende belangrike dele, naamlik die voorbereiding van die gesinslede om 'n ervaring te skep wat as model kan dien vir hulle verdere gedrag, asook die bepaling van die verlangde sowel as die huidige toestande van die gesin (Bandler *et al.*, 1976:15-17). Gesinslede hou normaalweg hul idees wat hulle vir hulself en hul gesin wil hê in die vorm van nominaliserings (wat volgens die NLP-model die taalprosesse van weglating, gebrek aan verwysingsaanduidings en ongespesifiseerde werkwoorde insluit) voor. Baie kinders in gesinne wat vir terapie aanmeld, sal byvoorbeeld verklaar dat hulle meer liefde, ondersteuning en respek wil hê. Noodsaaklike inligting word egter uitgelaat, byvoorbeeld wie wil hierdie kinders liefhê of wie wil hierdie kinders hê moet hulle liefhê. Nadat gesinsterapeute die nominaliserings geïdentifiseer het, moet hulle die woorde van die gesinslede met dit wat hulle werklik wil hê, verbind. Een van die grootste take van gesinsterapeute is afgehandel wanneer hulle daarin geslaag het om elke lid van die gesin se taal met ervaring te verbind (denominaliserings) (Bandler *et al.*, 1976:126-128).

Net soos wanneer NLP in terapie aangewend word, win gesinsterapeute inligting aangaande die huidige toestande van gesinne in deurdat gesinslede waardevolle inligting aan die terapeut bied deur middel van verbale (woorde) en nie-verbale boodskappe (byvoorbeeld gesigsuitdrukkinge, liggaamsposisies, spiertonusse, asemhalingstempo's en stemtone) (Bandler *et al.*, 1976:130-131; Satir, 1972:60). Satir (1982:18) het geleer om in gesinsterapie aandag te gee aan die diskrepansie wat meestal tussen 'n persoon se verbale en nie-verbale kommunikasie bestaan. As kommunikasiemodel is die NLP-model ook op die feit gebaseer dat daar ooreenstemming moet bestaan tussen wat verbaal en nie-verbaal gekommunikeer word.

Satir het vier kommunikasiekategorieë geïdentifiseer, wat mense wat onder spanning verkeer, gewoonlik aanneem, naamlik versoeners, blameerders, berekenaars en afleiers. Elke kategorie word gekenmerk deur besondere liggaamshoudings, gebare, gepaardgaande liggaamsgewaarwordings en sintaksis. Die terapeut moet help om hierdie

kategorieë in gesinslede te identifiseer en moontlikhede te bied van hoe dit verander kan word. Die gebruik van enige van die kategorieë sal noodwendig tot 'n lae selfbeeld in die individu lei (vergelyk Bandler *et al.*, 1976:60-70; Grinder & Bandler, 1976:47-53). In teenstelling met bogenoemde kategorieë, verskaf Satir (1972:239) egter ook 'n vyfde kategorie, naamlik van gelykmakers, waardeur wankommunikasie uitgeskakel kan word. Die hoofdoel met die toepassing van NLP is ook om wankommunikasie tussen mense uit te skakel. Die vraag kan gevra word of dit dan nie ook een van die hoofmerke met die toepassing van terapie wat ook sterk op ander fasette van menswees gebaseer is as bloot die psigiese.

Grinder en Bandler (1976:130) verklaar dat dit volgens Satir (en ook met die toepassing van NLP in terapie) die taak van die (gesins)terapeut is om elke lid van die gesin se primêre voorstellingsstelsel te identifiseer sodat daarby aangepas kan word. Gepaardgaande hiermee beweer Bandler *et al.* (1976:121) dat 'n belangrike uitkoms van die terapeut se bekwame gebruik van voorstellingsstelsels en die deel van inligting, is dat vertroue en begrip tussen terapeut en kliënt toeneem.

4.3.2 Transformasie van die stelsel en konsolidasie van veranderings

Indien gesinsterapeute genoegsame inligting ingesamel het om die huidige en verlangde toestande van die gesin te verstaan, sal hulle in staat wees om gesinne in terapie te help. Die gesin moet leer om op nuwe en meer bevredigende wyses te kommunikeer. Die gesinsterapeut moet 'n omgewing voorsien waarin gesinslede kan leer aangaande die keuses en hulpmiddels waaroor hulle reeds beskik om enige spesifieke probleme op te los. In aansluiting hierby is die NLP-model ook gebaseer op die feit dat persone reeds die nodige hulpbronne in hulself besit om verandering te kan bewerkstellig. In die finale fase is die doel van die gesinsterapeut om die gesinslede by te staan om die nuwe vaardighede wat aangeleer is, te verstewig. Die basis vir die selfvertroue om risiko's te neem, om te verander en te groei, is reeds geskep (Bandler *et al.*, 1976:137,166-172; Grinder & Bandler, 1976:159-161). Bogenoemde is geykte terapeutiese gemeenplagsighede wat geldig en bruikbaar is en deur alle verstandige terapeute gebruik word. Die NLP-model bied dus in hierdie opsig niks nuuts nie.

4.3.3 Die aanpassing van gesinsterapeutiese tegnieke vir die NLP-model

Dit wil voorkom asof Satir se mensbeskouing op nie meer nie as die kenakt, die emosionele en die kommunikatiewe aspekte van menswees

gebaseer is. As sodanig het 'n mens hier te make met 'n partiële (onvolledige) antropologiese grondslag vir terapeutiese arbeid (vg. volledige kritiese kommentaar by paragraaf 6 hierna). Alhoewel Satir talle tegnieke aangewend het, word enkele van haar tegnieke, waarvan die meeste ook aangepas is in die NLP-model, vervolgens (soos in Cottone, 1992:206-208 en Woods en Martin, 1984:9-10 aangedui) kortliks opgesom:

- Denominalisering: Dit behels dat spesifieke gedragsbeskrywings van woorde, soos liefde en respek, verkry word. Met behulp van hierdie tegniek wou Satir presies by persone weet wat gedoen moet word sodat hulle sal voel dat hulle byvoorbeeld gerespekteer word. Ingevolge die NLP-model hou die antwoord hierop normaalweg verband met persone se primêre voorstellingsisteme (byvoorbeeld visueel, ouditief of kinesteties).
- Ankering (later 'n belangrike NLP-tegniek): Volgens Dilts en Green (1982:220) kan ankering gedefinieer word as “the learned association between a stimulus and a response or between one response and another. When the stimulus or initiating response is triggered, the associated response will be elicited”. Duidlikheidshalwe die volgende na aanleiding van 'n verduideliking van Matzken (1998:73): *Anker* impliseer oriënteringspunte in die *onderbewuste* van die mens. Hierdie anker bewerkstellig, volgens die eksponente van NLP, 'n korrelasie tussen 'n sensu-stimulus en 'n spesifieke gemoedstemming of gevoel. Só word dit as moontlik geag om 'n aangename gewaarwording of gevoel, soos om liefgehê te word of om te oorwin of sukses te behaal, *te veranker*. 'n Terapeut sal dan op die regte oomblik van gereedheid daarvoor, byvoorbeeld wanneer 'n kliënt in die regte stemming is, verbaal of nie-verbaal die stimulus (wat in die onderbewuste al veranker is) gee wat dan motiverend werk. As die positiewe stimulus goed in die onderwuste geanker is en daar is in die bewuste werklikheid negatiewe invloede wat op die gemoed van die kliënt inwerk, word die positiewe stimulus (die anker) as't ware geaktiveer, waardeur die kliënt weer sterk en goed gemotiveer voel (vgl. kritiese kommentaar op hierdie neuro-linguïstiese proses wat so sterk op die behaviorisme appelleer by infra, paragraaf 6).
- Herkadering: Hierdie tegniek behels die proses van herdefiniëring. Satir het hierdie tegniek meestal aangewend om gedrag van negatiewe na positiewe interpretasies te herdefinieer. In navolging hiervan bied herkadering as NLP-tegniek vandag die geleentheid om die verwysingsraamwerk rondom 'n ervaring te verander en sodoende 'n ander betekenis daaraan te gee.

4.4 Fritz Perls

Bandler en Grinder het ook 'n intensiewe studie van Frederick (Fritz) S. Perls (1893-1970), as een van die grondleggers van gestaltterapie, gedoen. Hul taalsisteenbenadering van die individu toon ooreenkomste met dié van Perls se gestaltterapeutiese benadering (Korb, Gorrell & Van de Riet, 1989:22). Perls het in meer as een opsig baanbrekerswerk ten opsigte van gestaltterapie gedoen. Hy het verskeie gestalt-institute gestig en ook werke oor gestaltterapie gepubliseer, waarvan die volgende die belangrikste was: *Gestalt Therapy Verbatim* (1969) en *The Gestalt Approach and Eye Witness to Therapy* (1973) (Aronstam, 1992:630).

4.4.1 Psigoterapeutiese doelstellings

Korb *et al.* (1989:95) voer aan dat die doelstellings van gestaltterapie tweevoudig is, naamlik die bewuswees en erkenning van persoonlike ervaring, ongeag die inhoud daarvan, sowel as die aktivering van die selfondersteuningsstelsel van die kliënt deur middel van bewuste en verantwoordelike keuses, waardeur goeie kontak bewerkstellig kan word. Soos reeds genoem, word goeie kontak ook in die NLP-model hoog aangeskryf. Perls (1969:17) beklemtoon die belangrikheid van bewuswees deur daarop te wys dat, “awareness *per se* - by and of itself - can be curative”.

Selfondersteuning kan ook as 'n moontlike doelstelling van gestaltterapie voorgelê word. Volgens Perls (1980:44) meld die mens (dus ook kinders) vir terapie aan omdat, “he feels that the psychological needs with which he has identified himself, and which are as vital to him as breath itself, are not being met by his present mode of life”. Laastens word volwassewording, as die hoofdoel van gestaltterapie, volgens Perls (1969:28) omskryf as, “transcendence from environmental support to self-support”. Vanuit 'n psigo-opvoedkundige perspektief is selfondersteuning en volwassewording veral ook belangrike dryfvere vir die toepassing van NLP op kinders in die psigoterapeutiese konteks.

4.4.2 Eienskappe van gestaltterapie

Die belangrikste eienskappe van gestaltterapie wat vir die NLP-model van waarde is, is onder andere die volgende:

- Hier-en-nou-oriëntasie: Alhoewel Perls die hede as die belangrikste in terapie beskou het, het hy nie die werking van die verlede en toekoms ontken nie. Tog bestaan kliënte vir gestaltterapeute in die hede en is die hier-en-nou dit wat hulle ervaar (Clarkson & Mackewn,

1994:45). Aangesien gestaltterapie op die hede konsentreer, gee die gestaltterapeut aandag aan die individu se verbale sowel as nie-verbale kommunikasie soos asemhaling, houding, gebare, aanwendsels en gesigsuitdrukkings (Gilliland, James & Bowman, 1994:156). Alhoewel die hede vir NLP-ers belangrik is, fokus hulle ook baie op die verlede van kliënte in terapie.

- **Kontak:** Die “Ek-Jy”-verhouding word as die doeltreffendste vorm van kontak in terapie beskou. Hierdie verhouding sluit ’n opregte ontmoeting tussen die terapeut en kliënt in. Die “Ek-Jy”-interaksie behels, ook met die toepassing van NLP, dat die terapeut die unieke persoonlikheid van die kliënt onvoorwaardelik moet aanvaar en respekteer (Clarkson, 1989:16-17; Congress, 1996:341-342).
- **Frustrasie en ondersteuning:** Kliënte (ook kinders) wat vir terapie aanmeld, ervaar gewoonlik ’n onvermoë om hul eie vermoëns te bevredig. Hulle bring ook hul gewone wyses van manipulasie saam en hul soeke na ondersteuning om andere sover te kry om verantwoordelikheid vir hulle te aanvaar. Perls het egter op ’n bedrewe wyse die kliënt se manipulasies frustreer en geleenthede gebied om sonder manipulasie die kliënt se behoeftes te bevredig (Clarkson & Mackewn, 1994:108).
- **Verantwoordelikheid en keuse:** Gestaltterapie (en NLP) is gebaseer op die siening dat persone self verantwoordelik is vir die ervarings en keuses in hul eie lewens (Clarkson, 1989:24; Yontef & Simkin, 1989:334).

4.5 Samevattende perspektiewe

Met die ontstaan van NLP het Bandler en Grinder persone, in die besonder op die gebied van kommunikasie en verandering, wat hulle as uitnemend beskou het, bestudeer. Ten spyte daarvan dat hulle verskillende tegnieke in hul terapieë gebruik het, het Bandler en Grinder (1975a:18) bevind dat die terapeutiese uitgangspunte waarvan Erickson, Satir en Perls uitgegaan het sekere gemeenskaplikhede besit het. Hierdie gemeenskaplikhede is ook deel van die vooronderstellings en konsepte waarop die NLP-model berus:

- Al drie was meesters op die gebied van verandering en het gepoog om verandering in hul kliënte se wêreldmodelle te bewerkstellig. By alle vorme van suksesvolle terapie moet kliënte op die een of ander manier verander deurdat hulle ervarings verryk en verbeter word. Hierdeur word meer gedragsmoontlikhede aan kliënte toegelaat (Grinder & Bandler, 1976:14).

- Bandler en Grinder het ontdek dat hierdie deskundiges elkeen 'n model, 'n meta-model ('n voorstelling van die voorstelling van iets of 'n model van 'n model), gehad het van hoe hulle hul kliënte se wêreldmodelle verander het. Hierdie model het hulle toegelaat om hul kliënte se wêreldmodelle effektief uit te brei. Derks en Hollander (2000:12) verklaar dat die eerste produk van Bandler en Grinder se samewerking 'n terapeutiese meta-model was. Hierdie model, wat hoofsaaklik geïnspireer is deur transformasionele taalkundiges, waaronder Noam Chomsky, sluit 'n reeks taalkundige patrone in waarmee kliënte tydens psigoterapie gestimuleer kan word om hulle wêreldmodelle te verander.
- Hulle het geglo dat terapeute vertroue by kliënte moet inboesem, sodat kliënte bereid sal wees om hulself bloot te stel in die terapeutiese ontmoeting (Grinder & Bandler, 1976:14). Daar moet in enige terapeutiese situasie wedersydse respek tussen die terapeut en die kliënt bestaan.
- Hulle het voortreflike wyses gebruik om die kliënt in terapie te “lees”, wat later in NLP bekend sou staan as kalibrering (Serman, 1990:13). Hierdie terapeute het oor die vaardighede beskik om hul kliënte baie fyn waar te neem en na hulle te luister.
- Bandler en Grinder (1975a:19) verklaar dat hierdie terapeute hoofsaaklik hul kliënte leer ken en verstaan het deur taal. Hulle het hul kliënte se verbale sowel as nie-verbale kommunikasie in die terapeutiese situasie van groot belang geag. Die “lees” van lyfgebare word baie in NLP beklemtoon. Alhoewel daar definitiewe, kultuur-bepalende wyses van nie-verbale kommunikasie bestaan, het alle gebare nie dieselfde betekenis vir alle mense nie. Alle lyfgebare is ook nie noodwendig wyses van bewustelike of onbewustelike kommunikasie nie. Reeds hierdie onrealistiese aanname al, selfs al was daar geen sprake van okkultiese elemente in NLP nie, maak die waarde van NLP op hierdie stadium reeds vir die Christen psigo-opvoedkundige wetenskaplike bevraagtekenbaar.

Bandler en Grinder se spesiale aanleg was na bewering die vermoë om die kommunikasiepatrone van uitnemende terapeute waar te neem, en dan in detail te beskryf wat hulle doen en hoe hulle kliënte help om positiewe veranderings te maak. Hierdie beskrywings sou dit sogenaamd vir ander moontlik maak om te leer hoe om dieselfde prosedure na te volg en dieselfde resultate te verkry.

Deurdat die grondleggers van NLP verstaan het hoe hulle eie taalpatrone hul denkpatriene voorstel, was hulle in staat om verskillende keuses te maak van hoe hulle hul werk kon voortsit (Knight, 1996:7). Na afloop van Bandler en Grinder se ondersoek het hulle die uitgangspunt gehuldig (wat later 'n verdere belangrike NLP-vooronderstelling sou word) dat byna alles moontlik is, want indien een persoon iets kan doen, kan enige ander persoon deur middel van modellering leer om dit te doen (Andreas & Faulkner, 1998:35). Vanuit 'n Bybelse perspektief word hierdie uitgangspunt verwerp en as onrealisties optimisties beskou, aangesien God die mens met sekere talente en beperkinge geskape het.

5. Gevolgtrekkings

Met die fokus in hierdie artikel op die grondleggers van NLP en fasette van hul beweegredes om NLP op gang te kry, asook kanttekeninge rondom hul aannames, vooronderstellings, tegnieke, oorsprong van grondleggende patrone van die NLP, is gepoog om ooreenkomstig die probleemstelling vir hierdie artikel te reageer. Bandler en Grinder se oorspronklike bevindings het tegnieke voorsien wat daartoe bygedra het dat die studie van NLP gegroei het. Hulle het die patrone wat deskundiges in hul terapie aangewend het, gemodelleer en die NLP-model daaruit saamgestel. Daar kan tot die gevolgtrekking gekom word dat Bandler en Grinder aanvanklik die mees effektiewe tegnieke van die drie vermelde deskundiges gemodelleer het om hoofsaaklik goeie kontak, effektiewe kommunikasie, insameling van inligting en verandering in psigoterapie te bewerkstellig.

As verdere beantwoording van die laaste probleemvraag kan gestel word dat daar uit die voorgaande uiteensettings tot die gevolgtrekking gekom kan word dat die aanname bestaan dat die NLP-model in toenemende mate as terapeutiese model vir kinders aangewend word. Terselfdertyd kon afgelei word dat NLP tans nie meer net as psigoterapeutiese model gebruik word nie, maar dat dit ook oor toepassingsmoontlikhede vir terreine soos byvoorbeeld die onderwys beskik. Aangesien onderwys (net soos terapie) in die konteks van interpersoonlike verhoudings afspeel, voer Childers (1989:204) byvoorbeeld aan dat NLP in die onderwys aangewend kan word om onderwysers sowel as leerders se kommunikasievaardighede te verbeter. Vanuit 'n psigo-opvoedkundige oogpunt behoort die noodsaaklikheid van grondige navorsing van die aard en opvoedkundige implikasies van NLP beklemtoon te word. Alhoewel daar bewerings is dat die NLP-model relevant is vir die psigo-opvoedkunde, is geen voldoende bewyse daarvoor tot dusver verskaf nie.

Vanuit 'n Christelike psigo-opvoedkundige perspektief word die effektiewe toepassing van NLP ernstig bevraagteken. Die kritieklewering hierna sal verder duidelikheid bring waarom NLP in Christen-wetenskaplike kringe deurdringende wetenskaplike aandag vereis.

Die grondleggers van NLP (sowel die grondleggers van ander twyfelagtige terapeutiese leer-en onderwysmetodes) bemoei hulle met algemeenhede wat as nuut-ontdekte insigte verkondig word. Die algemeenhede word dan in kwasiwetenskaplike taal aangebied en word as volwaardige teorie voorgehou deur oor te gaan tot spekulasie, heidense en/of humanistiese idees en okkultiese praktyke. Die Christenanaliseerder van NLP behoort dié taktiek raak te sien en daarteen te waarsku. Daarom hierna enkele kritiese opmerkings.

6. Enkele transendentiaal-kritiese kanttekeninge met verwysing na fasette van neuro-linguïstiese programmering

6.1 Christelike wetsidee versus humanistiese reduksionisme en determinisme

Reeds in die term *neuro* van NLP is die NLP-eksponente vasgevang in die uitkomst van die primaat van die humanistiese grondmotief van natuurvryheid. Vir die Christen-psigo-opvoedkundige het die mens aktief deel aan *al* die verskillende werklikheidsaspekte waarbinne die mens as skepsel van God funksioneer. As teoretiese voorwaarde vir enige wetenskaplike spreke oor die mens onderskei die Christen 'n bepaalde *wetsidee* waarmee onder meer ook die mens benader word. Hierdie wetsidee impliseer die mens as skepsel soos geskape as wese met 'n subjekfunksie in alle aspekte wat geld as sin-verskeidenheid, sin-samehang en sin-totaliteit. Hierdie aspekte is bestaanswyses van die mens wat onder beheersing van Godgegewe wette en norme bestaan en binne die kader waarvan die mens hom/haar wend en keer. Daarmee saam transendeer die mens hierdie totale werklikheid van menswees en alles rondom hom/haar en sien die Christen hom/haar nie as “vasgekeer” in die immanente sfeer nie. Daar is 'n “verbindingslyn” tussen God (die Transendente Absolute) en die Skepping: stof, plant, dier, mens wat onderworpe is aan wette/norme wat God gestel het en wat beheers word deur die grondmotief van skepping, sondeval en verlossing.

Nou kom die NLP-ers egter, en reduseer die mens slegs tot één aspek, die psigiese, aangedui onder meer met die term *neuro/neurologies*. As die NLP-ers die fundamentele idee propageer dat *alle gedrag* van mense (kinders) uit die neurologiese prosesse van sig, gehoor, reuk, smaak, tas en

gevoel spruit (vgl. supra p. 3), dat alle gedrag derhalwe neurologies gedetermineer is, dui hierdie aanname glashelder op die deurwerking van die determinisme (primaat van die natuurpool van die humanistiese grondmotief van natuur en vryheid). Terselfdertyd dui hierdie redusering van die totale mens tot sy/haar neurologiese funksie(s) ook op die tipiese humanistiese grondfout van reduksionisme. Alles van menswees word gereduseer tot een of enkele fasette van die menslike bestaan, Hierdie grondmotief kan sonder moeite in talle van die aannames, vooronderstellings, tegniek-omskrywings en so meer van die voorstanders van NLP transendentiaal-krities ontmasker word.

In talle opsigte lees 'n mens dat NLP gesien word as 'n konsep waarby slegs die senuweestelsel, taal en programmering in verabsoluteerde sin die hoofrol in die lewe van die mens speel (vg. supra p. 4). By die lees van die NLP-teorieë oor die mens en die beïnvloeding van sy/haar gedrag deur middel van terapeutiese prosesse en programme, kom dit voor asof geglo word dat terapeute uitwendige stimuli in werking moet stel, wat meermale op die onderbewuste van die mens moet inwerk en waarop hy/sy dan meganies sal reageer. Hierdie aanname illustreer allerweë 'n vorm van behavioristiese deterministiese grondinsig van die humanistiese grondmotief van natuur en vryheid. Gedrag word deur meganiese stimuli gedetermineer.

6.2 NLP in die keurslyf van die gnostiese ideologie

Wie ookal die Christelik-reformatoriese wetenskaplike kriteria van onder meer transendentale kritiek aanlê, ontdek onder meer gnostiese elemente in die teoretisering rondom NLP as terapeutiese model. Die gnostisisme impliseer 'n filosofiese denksisteem wat neerkom op 'n mengsel van oud-Griekse, heidens-Oosterse en Christelike teorieë. Die hoofkenmerke van die gnostisisme lê in die leer van die eksponente daarvan dat kennis eerder as geloof geld as die hoogste goed en dat verlossing/saligheid *slegs deur kennis* bereik kan word. Die kennis waarvan hier sprake is, impliseer ook insae en insig in die esoteriese, spirituele, okkultiese domeine. Invloede van die antieke gnostisisme het laat glo dat Christus se rol in die verlossingsideaal daarop neerkom dat Hy God se ambassadeur is wat aan die mens *die kennis bewillig* (die “gnosis” bring) wat die mens in die geheim laat deel hoe om self uit die verknegtende natuurlike, fisiese, liggaamlike, materiële wêreld wat die mens sien en voel as sleg en negatief, te ontsnap na die vryheid wat die spirituele geesteswêreld as hoër geestesryk sogenaamd bied (Skillen, 1982:5-6). Dit wil voorkom asof die psigoterapie wat gangbaar deur eksponente van NLP toegepas word, geskoei is op hierdie gnostiese patrone.

In bogenoemde gnostiese geloofsgreep ontdek 'n mens die deurwerking van verskillende apostatiese (nie-Christelike) religieuse grondmotiewe. Eerstens dui die kennisverabsoluttering op die rasionalisme, die humanistiese wetenskapsideaal wat die primaat van die natuurpool van die humanistiese grondmotief van natuur-en-vryheid uitspel. Deur kennis moet die vryheid (verlossing deur middel van terapie by NLP) kom. Tweedens merk 'n mens ook die effek van die ou Griekse religieuse grondmotief van vorm-materie in die gnostisisme op. Die dualisme wat geslaan word deur die filosofiese aanname dat die liggaam en die fisies-materiële wêreld wat die mens se lewe omvat, 'n slegte verknegtende kerker is van die menslike gees (wat onder meer psigoterapeuties uit die liggaamlike toestand “verlos” moet word), dui op die deurwerking van die oud-Griekse grondmotief van vorm-materie. Hierdie onskriftuurlike dwaling wat ons ook in die terapeutiese weë van die NLP ontdek, is direkte voortvloeiensels uit die verabsoluttering by die Griekse wysgeer van die “redelike siel” (die redefunksie) van die mens (vgl. Schoeman, 1983:14). Hiermee lewer die NLP 'n dialekties-verkapte werklikheids- en mensbeeld wat in Christelik-reformatoriese opvoedkundige kringe aangedui word as antropologiese wanvoorstelling in die vorm van die liggaam-sieldualisme.

Dit dien hier gemeld te word dat daar ook gnostiese kringe is (waarby onder meer die Marxisme aansluiting vind), vir wie die “spesiale kennis” (gnosis) wat laat weet hoe om “bevry” te word van negatiewe dinge, glad nie in die Transendente (by God en Christus as Bron) setel nie. Daar is geen sprake van 'n “Messias” nie. “Verlossing” (ook as uitkoms van onder meer psigoterapeutiese aksies) is slegs afhanklik van 'n verfynde resultaat van die humanistiese wetenskapsideaal wat vir die mens die “finale” *rasionele* “sekerheid” bied hoe om veranderinge (ook terapie via esoteriese momente van negatief na positief) te bewerkstellig.

In bogenoemde verband kan 'n mens met verwysing na NLP-optredes ook opmerk dat die gnostiese ideologie daarin figureer as 'n deterministiese, sekulêre aktivisme in terapeutiese programme wat volgens NLP-aansprake ingestel is op radikale herorganisasie van die natuur van die mens (kliënt).

6.3 Gewaande humanistiese resultaat-gerigtheid van NLP

Talle uitsprake van die NLP-eksponente openbaar 'n onrealistiese veralgemeende optimisme oor die vermoëns van die mens. “Programmering” as “nuwe organisasie” van *sintuiglike* indrukke wat moet uitloop op nuwe belewinge en gedagte- en gedragsmoontlikhede

word in die keurslyf van 'n deterministiese konteks gesien en verduidelik. Trouens, volgens Andreas en Faulkner (1998:27,34) sou mense, soos reeds vermeld (supra p. 4), die vermoë besit om hulself so te “programmeer” dat hulle deur hul eie denke en gedrag te verander *enige verlangde* uitkoms/resultaat kon bereik. Die antropologiese grondslag van hierdie oordrewe vertroue in die vermoëns van die mens korreleer nie met die Christelik-wetenskaplike tipering van die mens by wie daar grense vir elke individuele persoonlikheid geld nie. Die mens, so wil dit voorkom, word in 'n sekere sin vry en in staat gewaan om *enige gewenste resultaat* deur middel van NLP te bereik (humanistiese vryheidsideaal). Maar aan die ander kant kan die mens die resultate slegs bereik onder die deterministiese hiel van natuurlike (neurologies op die mens se senuweestelsel-gebaseerde) en natuurwetenskaplik-georiënteerde neuro-linguïstiese prosesse. Op dié manier wil dit voorkom asof 'n mens in bogenoemde verband transendentiaal-krities 'n spanning tussen die determinisme en indeteminisme in die gedagtegoed van die NLP-ers kan aandui.

6.4 Benutbare terapeutiese tegnieke as “waarheidsmomente” en “stande van sake” teenoor die onaanvaarbare fasette van NLP

Die eksponente van enige nie-Christelike denkstroom maak net soos die Christen met niks anders nie as dieselfde ware werklikheid en mens in sy/haar totaliteit bemoeienis. Daarom moet dit aanvaar word dat ook die eksponente van NLP as humanisties-georiënteerde programmeerders/terapeute teen ware stande van sake in hulle arbeidsveld stuit. Daarom sal daar in die NLP-arbeidsveld veral terapeutiese kommunikasie-tegnieke, opvoedkundige motiveringsmetodes en so meer figureer, waarvan notisie geneem kan word, ten spyte van die foute van reduksionisme. 'n Mens sou melding kon maak van “waarheidsmomente” by die NLP. Die Christen-opvoedkundige sou egter dadelik wou weet of sodanige “waarheidsmomente” in groter waarheidsgeheel geplaas word met volle verrekening van die sin-verskeidenheid, sin-samehang en sin-totaliteit (totale kosmologiese en antropologiese, ook kenteoretiese wetsidee) by die toepassing van die prosedures. Slegs in sodanige totaliteitskonteks word uitgekome by Bybelgefundeerde vermyding van verabsoluterings en reduksionismes.

Die Christen-wetenskaplike verwerp nie alle bruikbare opvoedkundige terapeutiese tegnieke, benaderings, metodes en so meer hierin tevore vermeld per sé voor die voet nie. Ook in die NLP-verhaal is daar sekere

benutbare terapeutiese “weë” uitgestippel, wat nuttig geïmplementeer sou kon word, maar dan in die gewense Christelik-wetenskaplike konteks. Ook Matzken (1998:79-82) maak melding van die bruikbare elemente in die NLP, maar spreek hom ferm uit ten opsigte van eintlike verwerping van NLP op Christelik-wetenskaplike gronde. Veral in soverre die eksponente van NLP aansluiting begin vind het by die spirituele, die esoteriese tegnieke waarby hipnose en beswymende geestesvervoering (“trance”-oefeninge) en ’n “transensie” na die onderbewuste en onbewuste ’n rol speel, raak NLP-tegnieke onaanvaarbaar vir Christen-wetenskaplikes. Daar word nie akkoord gegaan met die apostatiese transendering van die empiriese werklikheid nie.

6.5 Die apostatiese humanistiese aard van die esoteriese elemente van NLP

In soverre okkultiese, esoteriese tendense deel van die grondidee van NLP uitmaak, bots dit met die Bybelse grondmotief van skepping, sondeval en verlossing. Die deurwerking van die grondmotief wat as die humanistiese vryheidsideaal getipeer word, blyk in die leer van die NLP daarin dat die mens deur die aanwending van sekere tegnieke *homself/haarself* van negatiewe bande soos die “sinloosheid” van sy/haar bestaan, kan bevry. Die Christen-psigo-opvoedkundige ontdek in hierdie benadering van “absolute” selfbepaling en selfverlossing die deurwerking van die indeterminisme van die humanistiese immanensiefilosofie.

Ooreenkomstig Deuteronomium 29:29 is die mens vry om die sigbare werklikheid wat aan ons deur God geopenbaar is na te vors en te benut (vgl. Die Bybel). Maar die okkulte (die verborgene) esoteriese wêreld is vir die mens “terra incognita” en “terra prohibita”, dit is, onbekende verbode terrein. Op laasgenoemde terrein kan die Satan die mens bedrieg. Dit is die verborge terrein wat eerder aan God oorgelaat moet word – ook in die wêreld van die terapeuties-opvoedkundige dissiplines waar gewerk word om die mens te bevry van negatiewe verknegtinge van die gees.

Wanneer terapeute deurwerk na die onderbewuste en onbewuste vlakke van die mens, impliseer dit gewoonlik bemoeienis met hipnose. ’n Groot aantal esoteriese faktore het dan betrekking. Daar is dan elemente van Jung se diepte-psigologie met elemente van die okkulte en Oosterse mitologie saam met hipnotiese geestelike wegsinking uit die bewuste na die onbewuste en onderbewussyn (Engels: “Trance”). Laasgenoemde skakel op ’n dwingend (deterministiese) wyse die kliënt se eie logies-kritiese bewussyn uit, terwyl daar by hipnose ook nog sprake is van ’n irrasioneel-bepaalde, emosionele verhouding tussen hipnotiseur en gehipnotiseerde (vgl. Smit, 1977:2). In

plaas van aktief, neem 'n kliënt/pasiënt/leerder passief deel aan terapeutiese verrigtinge onder hipnose.

Christen-psigo-opvoedkundiges wat die Christelike wetenskap verstaan en dit sou toepas in die vakwetenskaplike kader van hul besondere opvoedkundige deeldisipline, sal gereedlik daarmee instem dat die sukses van terapie altyd die prestasie van 'n *ten volle bewuste* pasiënt self onder leiding van die psigoterapeut bly. Die hipnotegniek is onafskeidbaar verbind met die apostatiese okkulte kunste en moet (gesien vanuit Bybelgefundeerde blikpunt) met groot omsigtigheid bejeën word – eintlik totaal vermy en verwerp word.

6.6 Verabsoluttering van die kousaliteitsbeginsel by NLP

Ten spyte van die vermelde “programming” is hierin tevore daarna verwys dat eksponente van die NLP oordrewe daarop aanspraak maak dat hulle die denke en gedrag van mense so kan verander dat hulle “enige verlangde uitkoms of resultaat kan bereik”. By implikasie word hiermee gesuggereer dat alle menslike gedrag altyd voorspelbaar sou wees. Immanent-krities bespeur 'n mens in laasgenoemde siening 'n oorskating van die kousaliteitsverskynsel ten opsigte van menslike gedrag. En transendentiaal-krities beoordeel, dui hierdie ontologies-antropologiese skeeftrekking van die kousaliteitsbeginsel eweneens ook op 'n aansluiting by radikaal behavioristiese deterministiese idees wat impliseer dat alle dinge/mense in die werklikheid van ons bestaan natuur-wetmatig gedetermineer word. Kohnstamm het reeds in 1947 in sy publikasie, *Vrije Will of Determinisme*, op hierdie tipe behavioristiese vergoddeliking van kousaliteit gewys (Kohnstamm, 1947:17; Coetzee, 1991:52).

6.7 Die humanistiese tydlynterapie van NLP versus Christelike dissipelskap

Dit blyk op dié stadium al duidelik dat talle NLP-tegnieke (waarop hier nie volledig ingegaan kon word nie) noue aansluiting vind by tipies humanistiese psigologiese tendense. Die humanisme waarom dit hier gaan, is soos vermeld ook gekoppel aan allerlei esoteriese Oosters-mistieke en okkulte maniere van doen. Hierna word dikwels verwys as “transendente psigologie”. As voorbeeld kan hier verwys word na die vermelde tegniek van tydlynterapie: die idee dat persone *hulself* kan transendeer na hulle verlede of toekoms om daaruit *self* as sogenaamde bron van goeie vermoëns, gedrag en so meer, te put, is Bybelgefundeerd of Christelik gesien, ontologies vals. Al ons vermoëns kom van God en is dus godgegewe gawes.

Die “Bybelse metode” om uit die Bybel-geopenbaarde transendente bron te put wanneer ’n mens jou onvolmaaktheid wil aanspreek, is deur middel van Christelike dissipelskap. Hierdie oortuiging is die uitkoms van die deurwerking van die religieuse grondmotief van skepping, sondeval en verlossing en hou direk verband met die sigbare werklikheid waarin die mens God bewustelik dien. Die tydlyn-terapie disassosieer die mens egter van die ware werklikheid waarin die mens sy/haar kultuuroopdrag bewustelik moet uitvoer. Dit is nie vir Christene nodig om “weggeneem” te word uit hulle bewussynvlakke na die esoteriese sferes buite ruimte en tyd nie.

Deur te dink dat die hulp- en terapie-behoewende self toegang het tot ’n immanentverwortelde reservoir met onbegrensde hulpbronne in die onderbewussynvlakke, val ’n mens die groot leuen ten prooi waarmee (analogies gesien) die slang Eva verlei het en waarop die *New Age*-beweging sterk steun. Al sou soveel fasette wat NLP-voorstanders as tegnieke en voorstellingsisteme wat visueel is, wat auditief-, kinesteties-, reuk-, of smaakgeoriënteerd is en te make het met oogbewegings, asemhalingspatrone, tempo van spraak, hipnoterapie en veel meer, hoe ookal benutbaar wees, sal dit steeds in Christelik ontologiese sin as apostaties getipeer word. Daarom is NLP vir die Christen wat Christelik-wetenskaplik georiënteer is, ’n onaanvaarbare terapeutiese program.

6.8 Die NLP is deur en deur humanisties georiënteer

By paragraaf 4.2.4 is na ’n hipnotiese werkmodel van Erickson verwys waardeur hy meen om persone se primêre ervarings enige tyd volledig visueel voor te stel met behulp van vyf sensoriese sisteme: die visuele, auditiewe, kinestetiese, reuk- en smaakervarings. Hy herlei hiermee menslike ervarings tot die psigiese aspek deur die ervarings slegs te grond op die sensoriese faset van menswees. Hierin bespeur ’n mens ook weer die deterministiese beheersing van menslike ervarings slegs deur die sinnelike gevoelsaspek. So ontdek ’n mens in hoë mate die humanistiese grondmotief aan die wortel van NLP-eksponente se teorieë, met hoofklem veelal op die natuurpool van die natuur-vryheidsmotief.

7. Samevatting

Derks en Hollander (2000:20-21) beweer dat die NLP-model in werklikheid ontstaan het weens die *wisselwerking tussen* die idees van Erickson, Satir en Perls as uitnemende terapeute en nie soseer *deur* hulle idees as sodanig nie. Vanuit ’n Christelike perspektief blyk dit egter asof NLP ’n mengsel is van algemeenhede, spekulasie en okkultisme

aangebied in kwasiwetenskaplike terminologie en in die NLP-verpakking. In hierdie artikel is gefokus op die herkoms van NLP en kanttekeninge geskryf met verwysing na wat NLP-eksponente bedoel met programmering, modellering, subjektiewe ervaring, linguïstiese terapeutiese prosedures, hipnoterapie, tydlynterapie en nog heelwat ander terminologie wat die NLP-terapeute aanwend. Met enkele transendentiaal-kritiese verwysings na fasette in die NLP-verhaal is gepoog om Christelik-reformatories wetenskaplike perspektief op die NLP se terapeutiese proses te kry.

Bibliografie

- ALDER, H. 1997. *Neuro-linguistic Programming: The new art and science of getting what you want*. Reprinted. London: Judy Piatkus Publishers.
- ANDREAS, S. & FAULKNER, C. (Eds). 1998. *NLP: The new technology of achievement*. Reprinted. London: Nicholas Brealey Publishing.
- ARONSTAM, M. 1992. *Gestaltterapie*. In: Louw, D.A. (Red.). *Suid-Afrikaanse handboek van abnormale gedrag*. 1ste uitgawe, 3de druk. Kaapstad: Southern Boek-uitgewers Beperk.
- BANDLER, R. & GRINDER, J. 1975a. *The structure of magic, Volume I: A book about language and therapy*. Palo Alto, CA: Science and Behaviour Books.
- BANDLER, R., & GRINDER, J. 1975b. *Patterns of the hypnotic techniques of Milton H. Erickson, Volume I*. Cupertino, CA: Meta Publications.
- BANDLER, R. & GRINDER, J. 1979. *Frogs into princes: Neuro-linguistic Programming*. Moab, UT: Real People Press.
- BANDLER, R. & GRINDER, J. 1982. *Reframing: Neuro-linguistic Programming and the transformation of meaning*. Moab, UT: Real People Press.
- BANDLER, R., GRINDER, J. & SATIR, V. 1976. *Changing with families: A book about further education for being human*. Palo Alto, CA: Science and Behaviour Books.
- BESTER, P.C., NAINAAR, K. & ROODT, G. 2000. Die meting van Neuro-linguïstiese Programmering se verteenwoordigende stelsels: 'n Eksploratiewe studie. *Tydskrif vir Bedryfsielkunde*. 26(1):46-54.
- BLACKERBY, D.A. 1996. *Rediscover the joy of learning*. Oklahoma City, OK: Success Skills, Inc.
- BODENHAMER, B.G. & HALL, L.M. 1999. *The user's manual for the brain: The complete manual for Neuro-linguistic Programming practitioner certificate*. Revised ed. Wales, United Kingdom: Crown House Publishing Limited.
- CHILDERS, J.H. 1989. Looking at yourself through loving eyes. *Elementary School Guidance and Counseling*. 23:204-209.
- CLARKSON, P. 1989. *Gestalt counselling in action*. Reprinted. London: SAGE Publications.
- CLARKSON, P. & MACKEWN, J. 1994. *Fritz Perls*. Reprinted. London: SAGE Publications.
- CLEVELAND, B.F. 1987. *Master teaching techniques: Neuro-linguistic Programming*. 4th ed. Lawrenceville, GA: The Connecting Link Press.
- COETZEE, D. 1991. Agogiese momente in die antropologie van enkele eksponente van die Behaviorisme en die Dieptesielkunde: 'n wysgerig-pedagogiese perspektief. Ongepubliseerde D.Ed.-proefskrif. Bloemfontein: Universiteit van die Oranje-Vrystaat.

- CONGRESS, E.P. 1996. *Gestalt theory and social work treatment*. In: Turner, F.J. (Ed.), *Social work treatment: Interlocking theoretical approaches*. New York, NY: The Free Press).
- COTTONE, R.R. 1992. *Theories and paradigms of counseling and psychotherapy*. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- CURREEN, M. 1995. A simple hypnotically based NLP technique used with two clients in criminal justice. *Australian Journal of Clinical and Experiential Hypnosis*. 23(1):51-57.
- DERKS, L. & HOLLANDER, J. 2000. *Essenties van NLP: Sleutels tot persoonlike verandering*. Vijfde druk. Utrecht: Servire.
- DIE BYBEL. 2001. *Nuwe vertaling*. 6de uitgawe, 11de druk. Kaapstad: Nasionale Boekdrukkery.
- DILTS, R.B. 1999. *What is NLP?* [Online]. Available url: <http://www.nlp.com/whatnlp.htm> [Date of access: 25 July 2000].
- DILTS, R.B. & GREEN, J.D. 1982. *Applications of Neuro-linguistic Programming in family therapy*. In: Horne, A.M. & Ohlse, M.M., *Family counseling and therapy*. Itasca, IL: F.E. Peacock Publishers.
- DILTS, R.B., GRINDER, J., BANDLER, R. & DELOZIER, J. 1980. *Neuro-linguistic programming: Volume I, The study of the structure of subjective experience*. Cupertino, CA: Meta Publications.
- GILLILAND, B.E., JAMES, R.K. & BOWMAN, J.T. 1994. *Theories and strategies in counseling and psychotherapy*. 3rd edition. Needham Heights, MA: Allyn and Bacon.
- GRINDER, J. & BANDLER, R. 1976. *The structure of magic, Volume II*. Palo Alto, CA: Science and Behaviour Books.
- GRINDER, J., DELOZIER, J. & BANDLER, R. 1977. *Patterns of the hypnotic techniques of Milton H. Erickson, Volume II*. Cupertino, CA: Meta Publications.
- HALL, L.M. 2000. *Playing the game of abundance in the new NLP. At least in Neuro-Semantics*. [Online]. Available url: <http://www.neurosemantics.com/Articles/Abundance.htm> [Date of access: 15 January 2001].
- HALL, L.M. & BODENHAMER, B.G. 1999. *Glossary of terms*. [Online]. Available url: <http://www.neurosemantics.com/Articles/Glossary.htm> [Date of access: 24 April 2000].
- KNIGHT, S. 1996. *NLP at work: The difference that makes a difference in business*. Reprinted. London: Nicholas Brealey Publishing.
- KOHNSTAMM, P.H. 1947. *Vrije will of Determinisme*. Haarlem: H.D. Tjeent Willink en Zoon.
- KOLB, B. & WHISHAW, I.Q. 1996. *Fundamentals of human neuropsychology*. 4th ed., second printing. New York: W.H. Freeman Company.
- KORB, M., GORRELL, J. & VAN DE RIET, V. 1989. *Gestalt therapy: Practice and theory*. 2nd ed. Elmsford, NY: Pergamon Press.
- KRUGER, J.A. 1999. NLP practitioner certificate program. Unpublished guide for workshops. Pretoria: Success Sciences.
- MATZKEN, R.H. 1996. *Neuro-linguïstisch Programmeren in Bijbels perspektief*. Leiden: Uitgeverij J.J. Groen en Zoon.
- MATZKEN, R.H. 1998. *Eine christliche bewertung van NLP (Neuro-linguïstisches Programmeren)*. (In *Fundamentum. Zeitschrift der staatsunabhängigen Theologischen Hochschule Basel*. 4. Quartal Heft 4).
- MCINTOSH, O. 2001. *NLP SA - The Southern African Association of NLP's list group*. [Online]. Available url: <http://groups.yahoo.com/group/NLP SA> [Date of access: 29 May 2001].